EKONOMIE NÁBOŽENSTVÍ A JEJÍ RELEVANCE PRO EKONOMY VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Pavol Minárik, Univerzita J. E. Purkyně

1. Úvod

Náboženství a kultura obecně se v posledních létech vracejí do pozornosti ekonomů. Zatím co pro zakladatele ekonomie Adama Smithe bylo náboženství a další společenské fenomény integrální součástí jeho zkoumání,¹ v dalších generacích se tyto aspekty z analýzy postupně vytratily. V mechanistické ekonomii dvacátého století nezbylo pro náboženství téměř žádné místo, leda jako pro kuriozitu na okraji zájmu. Až poslední dekády minulého století přinesly určitý obrat. Zájem o náboženství v ekonomii i dalších sociálních vědách pak akcelerovaly teroristické útoky v roce 2001 a následné události.

V české ekonomii je situace obdobná. Náboženství není věnována větší pozornost. Světlou výjimku v tomto směru představují články Marka Loužka, který ekonomii náboženství v české ekonomické literatuře představil. Loužek (2007) přinesl do české literatury jednu z klíčových diskuzí ekonomie a sociologie náboženství, tedy diskuzi o sekularizaci. V druhém článku (Loužek, 2010) pak otevřel další velké téma týkající se ekonomie a náboženství, a to vliv náboženství na vývoj ekonomiky. V jistém smyslu se náboženství dotýkají i další příspěvky ekonomů, které však spíše patří do kategorie dějin ekonomického myšlení (Evan, 2001; Sedláček, 2001).

V posledních dvou stoletích se pohled ekonomů na kulturní fenomény značně měnil. Beugelsdijk a Maseland (2011) v aktuálním přehledu ukazují, jak kultura z ekonomie zmizela a následně se do ní opět vrací. Některé moderní ekonomické studie již akceptují kulturu jako podstatnou vysvětlující proměnnou (např. Guiso et al., 2006), jiné ji dokonce tematizují a podrobují analýze. I když zatím neexistuje konsensuálně přijímaná definice kultury a definice se spíše množí, obecně lze identifikovat několik oblastí zájmu. Mezi ně patří podnikatelská kultura, důvěra, mezinárodní obchod a korporátní správa.

Zkoumání kultury a náboženství můžeme obecně zahrnout do širšího rámce institucionální ekonomie. Kulturu však nelze jednoduše ztotožnit s institucemi, tedy pravi-

¹ Dokladem je jeho analýza náboženského trhu v páté knize *Bohatství národů*. Smith vysvětluje individuální participaci na základě své teorie lidského kapitálu, nabízející modeluje jako zisk maximalizující subjekty a zabývá se konkurencí na náboženském trhu i důsledky monopolního postavení náboženských organizací (podrobněji o Smithově analýze náboženství viz např. Anderson, 1988).

dly, podle kterých se společnost řídí. Samozřejmě mezi kulturou a institucemi existuje vzájemný vztah. (Licht, et al., 2007; Tabellini, 2010; Boettke et al. 2008). Williamson a Mathers (2011) poukazují dokonce na substituční vztah mezi ekonomickými institucemi či ekonomickou svobodou a kulturou. Zejména mezi formálními pravidly a kulturou však může docházet i ke konfliktu.

Náboženství představuje specifický fenomén v životě člověka i společnosti. Nelze přehlédnout, že náboženství v mnoha případech zásadně ovlivňuje jednání lidí, ať už tento vliv interpretujeme jako změnu preferencí či jako významné omezení při rozhodování. Na společenské úrovni náboženství představuje důležitý prvek ovlivňující vztah jednotlivce k ostatním lidem. Zdá se, že náboženství se nestává marginální soukromou záležitostí, jak předpokládali někteří badatelé (Martin, 1980; Bruce, 2002). Naopak, je stále přítomné ve veřejném prostoru, a to dokonce více než v nedávné minulosti, ačkoli se to z české perspektivy může jevit odlišně (Casanova, 1994; Berger, 1999). Zmíněné teroristické útoky a náboženský radikalismus obecně mohou posloužit jako ilustrace.

Ještě než postoupíme dál, je důležité rozlišit ekonomii náboženství od náboženské ekonomie. Zatím co ekonomie náboženství představuje pozitivní analýzu náboženství pomocí nástrojů ekonomické vědy, náboženská ekonomie je normativním výkladem ekonomie s ohledem na nábožensky definovaná východiska. Příkladem náboženské ekonomie mohou být předpisy islámského bankovníctví či výklad sociální nauky Katolické církve.² Tato část literatury však bude zajímavá spíše jen pro lidi uvnitř daného náboženství. Proto se dále soustředíme pouze na ekonomii náboženství, která se snaží o pozitivní analýzu.

Cílem tohoto příspěvku je předložit mapu současného bádání v oblasti ekonomie a náboženství a ukázat, že i české a středoevropské podmínky nabízejí mnoho materiálu ke zkoumání. Náboženství má v postkomunistických zemích specifické postavení. Závěry zahraničních studií jsou proto obtížně aplikovatelné v našem regionu. Podobně unikátní jsou historické zkušenosti jednotlivých zemí. Pokusy západních autorů analyzovat situaci v postkomunistických zemích často narážejí na neznalost či nepochopení místních podmínek. Domácí ekonomové mají proto v této oblasti komparativní výhodu, která doposud nebyla adekvátně využita.

Struktura příspěvku je následující. Druhá část mapuje různá témata, kterým se věnuje světová ekonomie náboženství. V třetí části se pak zaměříme na konkrétní příklady aplikace ekonomie náboženství v postkomunistickém regionu. Závěrečná část kromě shrnutí nabízí i některá další témata a inspirace pro budoucí výzkum v oblasti ekonomie náboženství v českém a středoevropském prostředí.

2. Ekonomie a náboženství

Ekonomické zkoumání náboženství je souborem několika různých proudů. Na úvod se pokusme zmapovat tyto proudy, jejich přístup, zkoumaná témata, metody a dosavadní

2 Z českých ekonomů můžeme jako příklad zmínit Lubomíra Mlčocha, který se mimo jiné věnuje křesťanskému sociálnímu učení.

závěry. Základní rozdělení (Iannaccone, 1998) už bylo naznačeno: V základní podobě se ekonomie náboženství věnuje analýze náboženského chování za pomoci nástrojů standardní ekonomie (zejména mikroekonomie). Druhou významnou oblastí je zkoumání důsledků náboženství. Třetí linií, které se však nebudeme věnovat, je náboženská ekonomie, tedy normativní ekonomie formulována na základě určitých náboženských norem.

Ekonomie náboženství představuje aplikaci standardní ekonomie na specifickou oblast lidského chování. Vzhledem k různorodosti náboženského chování lze toto zkoumání dále rozdělit do několika skupin (Ferrero, 2011). První je ekonomie o náboženství (economics about religion), druhou je ekonomie uvnitř náboženství (economics within/under religion), a třetí skupinou je vlastní ekonomie náboženství (economics of religion). Jednotlivé oblasti jsou samozřejmě propojeny a často je těžké konkrétní příspěvek zařadit do konkrétní kategorie. Některé publikace pokrývají průřezově více témat, například Iannaccone (1998), Ekelund et al. (1996, 2006), Ferrero a Wintrobe (2009) nebo McCleary (2011).

Ekonomie o náboženství se zaměřuje především na analýzu náboženského trhu a jeho subjektů. Jde o aplikaci modelů mikroekonomie a organizace trhů a odvětví. Významná část literatury se zabývá rozlišením církví a sekt (Iannaccone, 1992; Iannaccone, 1994; Barros a Garoupa, 2002). Tématem je též organizace náboženských společností a jejich růst (Hull a Bold, 1989; Allen, 1995; Iannaccone, 1995). Třetím velkým okruhem je pak struktura náboženského trhu, konkurence a monopol, a státní zásahy (Ekelund et al., 2002; Barro a McCleary, 2005; Iannaccone, Finke a Stark, 1997).

Ekonomie uvnitř náboženství zkoumá chování lidí v rámci náboženských institucí. Tématem je například organizace klášterů (Inauen et al., 2010), papežství (Ault et al., 1987), odpustky (Cassone a Marchese, 1999) nebo kanonizace svatých (Ferrero, 2002; Barro a McCleary, 2011). Významnou a v posledních letech rostoucí oblastí zájmu je mučednictví a terorizmus (Iannaccone, 2006; Iannaccone a Berman, 2006; Ferrero, 2006, 2010). Na základě ekonomické analýzy chování teroristů se výzkumníci snaží formulovat doporučení pro boj s terorizmem. Zkoumání ekonomie uvnitř náboženství se částečně kryje s analýzou důsledků náboženství pro ekonomický rozvoj – rozlišení však má význam, pokud se náboženské instituce nevztahují k společnosti obecně, a tedy nepůsobí na makroekonomické úrovni.

Vlastní ekonomie náboženství se pak zabývá fundamentálními otázkami existence a povahy náboženství. Do této skupiny můžeme zařadit například původní dílo moderní ekonomie náboženství zabývající se alokací času na náboženské aktivity (Azzi a Ehrenberg, 1975). Mezi další témata patří například vznik náboženství (Ferrero, 2008, Ekelund a Tollison, 2011), posmrtný život jako pobídka (Klick, 2006), povaha náboženských statků (Ekelund et al., 2006), konverze a jiné. Do této oblasti patří též téma sekularizace, které v českém prostředí představil Loužek (2007).

Shrňme tedy, že ekonomie náboženství představljuje alternativní způsob pohledu na lidské chování, ale je aplikací standardní ekonomie na specifickou oblast života lidí. Samozřejmě, i v oblasti zkoumání náboženství se objevují heterodoxní přístupy, například behaviorální ekonomie (Chaves a Montgomery, 1996). Více než v jiných případech bývá u náboženství diskutována vhodnost aplikace teorie racionální volby

(Ellison, 1995; Iannaccone, 1995). Přístup z této pozice však u většiny ekonomů náboženství stále dominuje a kritika se objevuje spíše ze strany sociologie náboženství.

Druhou hlavní linií výzkumu je analýza důsledků náboženství na ekonomiku a společnost. Zakladatelem této výzkumné tradice je Max Weber a jeho dílo *Protestantská etika a duch kapitalizmu* (Weber, 1998 [1905]). Podrobnější rozbor díla, jeho kontextu i kritiky nabízí českému čtenáři Loužek (2010). Zde se spíše zaměříme na novější příspěvky v této tradici, a to teoretické i empirické.

Kritika Weberovy práce se týká několika oblastí. V první řadě se zaměřuje na samotný mechanismus vysvětlení ekonomického růstu. Někteří autoři poukazují na fakt, že kapitalistické instituce vznikaly již před reformací a nelze tedy v protestantizmu vidět kauzální příčinu změny ekonomických paradigmat (Tawney, 1938; Samuelsson, 1993; Ekelund et al., 1996). Další se snaží najít jiné mechanismy, které by vysvětlovaly vztah mezi protestantizmem a ekonomickým růstem. Mezi tyto mechanismy patří například vyšší vybavenost lidským kapitálem (Becker a Woessmann, 2009) nebo kombinace lidského a sociálního kapitálu (Blum a Dudley, 2001).

Analýzy moderních společností probíhají na makroekonomické i mikroekonomické úrovni. Typickou ukázkou makroekonomického přístupu je článek Barra a McCleary (2003), který ukazuje negativní vztah mezi náboženskou participací a hospodářským růstem na jedné straně, a pozitivní vztah mezi vírou v peklo a růstem na straně druhé. Tyto výsledky je však potřeba brát s rezervou, neboť jak ukazuje Durlauf et al. (2012), nejsou robustní. Statisticky významný vliv různých náboženských tradic na ekonomické veličiny však ukazují i další studie (např. Sala-i-Martin et al., 2004; Noland, 2005).

Institucionální ekonomie nabízí vysvětlení, které je alternativou k Weberovi. Zatím co Weber předpokládá, že náboženství ovlivňuje ekonomiku přes morálku, institucionalisté považují za převodní mechanismus pravidla, jimiž se společnost řídí. Stulz a Williamson (2003) ukazují významné rozdíly v ekonomických institucích zemí, které mají katolickou a protestantskou tradici. Zejména se jedná o instituce chránící věřitele a instituce korporátní správy. Berggren a Bjornskov (2013) navíc popisují, jak se nábožensky motivované preference projevují v zákonech prostřednictvím politického procesu.

Na mikroekonomické úrovni se pak výzkum soustřeďuje na to, jak náboženství ovlivňuje morálku a názory jednotlivých lidí. Giorgi a Marsh (1990) ukazují, že náboženství opravdu působí způsobem, který Weber předpokládal, důležitější je však náboženská tradice společnosti než individuální přesvědčení. Arruñada (2010) opět prozkoumal tento problém a došel k závěru, že na rozdíl od Weberova předpokladu mají katolíci a protestanti stejnou pracovní morálku. Liší se však společenskou morálkou, která může rovněž mít vliv na ekonomický rozvoj. Guiso et al. (2003) ve své podrobné analýze ukazují, že náboženství a náboženská participace významně ovlivňují ekonomické a sociální postoje lidí, a že různá náboženství mohou mít odlišný vliv, pokud jde o ekonomický rozvoj.

Ačkoli je tedy náboženství spíše na okraji zájmu ekonomů, zjevně se nejedná o zanedbatelný společenský fenomén. Ekonomie má nástroje pro analýzu náboženského chování a může proto nabídnout hodnotný příspěvek v této oblasti. Zároveň by ekonomové neměli zapomínat na to, že náboženství a kultura obecně ovlivňují člověka a společnost, a přiměřeně by měli tyto faktory zahrnovat do své analýzy.

3. Aplikace v postkomunistickém prostoru

V předchozí části jsme zmínili řadu problémů, jimiž se zabývá světová ekonomie náboženství. Je zjevné, že řada těchto problémů má obecný charakter nebo přesahuje rámec konkrétního regionu. Na druhou stranu existuje řada otázek, které jsou regionálně specifické. Ve Spojených státech amerických jsou to například otázky konkurence na náboženském trhu, vznik a organizace různých sekt nebo fenomén televangelizmu. Pro Evropany můžou být zase zajímavější otázky vztahu státu a církvi či regulace náboženského trhu. V této části se pokusíme ukázat některé zajímavé problémy, které se týkají postkomunistického prostoru.

Náboženství v postkomunistických zemích je v mnoha aspektech specifické. Komunistický pokus o násilnou sekularizaci zanechal v těchto zemích své následky. Samotný proces sekularizace v komunistických zemích je předmětem zkoumání (Froese, 2008; Froese a Pfaff, 2005). Ještě větší pozornost je pak věnována porevolučnímu období a náboženskému oživení v postkomunistických společnostech. Dosud spíše opomíjený je vliv náboženství na postkomunistickou transformaci.

Náboženství v postkomunistických zemích vzbuzuje tedy otázky, které mohou být zajímavé i pro ekonomy. Pro ilustraci můžou posloužit následující dva příklady z různých oblastí ekonomie náboženství.

3.1 Náboženská participace v postkomunistických zemích

Zkoumání náboženské participace tradičně patří do oblasti ekonomické analýzy náboženství. Už první z moderních příspěvků ekonomie náboženství (Azzi a Ehrenberg, 1975) se zaměřuje na náboženskou aktivitu v závislosti na ekonomických faktorech. V prostoru střední a východní Evropy je pozornost věnována zejména vývoji náboženských trhů po roce 1989 a vysvětlení změn v náboženské participaci.

V zahraniční literatuře panuje konsenzus, že po pádu komunistických režimů došlo v zemích východního bloku k náboženskému oživení (Greeley, 2002). Zároveň však v následujícím období pozorujeme v mnoha zemích postupný pokles účasti na náboženských aktivitách. K vysvětlení těchto jevů můžeme přistoupit ze strany poptávky i nabídky.³

Poptávkovou stranu reprezentují zejména různé varianty sekularizační hypotézy. Sekularizační teorie mají své zastánce (např. Martin 1980, 2005; Bruce 2002, 2011) i kritiky (např. Stark, 1999; Berger, 1999). Pojem sekularizace může označovat různé

3 Poptávkou po náboženství rozumíme poptávku po specifických statcích poskytovaných náboženstvím. Tyto obvykle nejsou v ekonomické literatuře přesně vymezeny (Iannaccone, 1998). Například Hull a Bold (1989) rozlišují čtyři druhy benefitů spojených s náboženstvím: pozemskou blaženost, sociální statky, následnou věčnost a změnu osudu. Podle Starka a Bainbridge (1987) poskytuje náboženství širokou škálu „nadpřirozených statků“, důležité je zejména vysvětlení určitých přírodních nebo společenských skutečností. Náboženství pak poskytuje věřícím odměny (resp. kompenzátory) za to, že se chovají v souladu s těmito vysvětleními. Podobných (často neuspokojivých) definic náboženství, náboženských statků a náboženské poptávky nalezneme celou řadu. Nabídku na náboženském trhu pak tvoří subjekty, které se snaží poptávku po náboženství uspokojovat.

věci a je dobře mezi nimi rozlišovat (Casanova, 1994). Sekularizace může označovat diferenciaci mezi náboženskými a nenáboženskými aspekty života a společnosti, a v případě této definice není sporu, že sekularizace je průvodním jevem modernizace. Další dva jevy spojované se sekularizací, tj. úpadek náboženství a jeho privatizace, vzbuzují debaty.

Sekularizační teorie v úzkém slova smyslu se zaměřují právě na úpadek religiozity v důsledku modernizace. Tento úpadek je vysvětlován různě, typické důvody jsou ztráta víry a ztráta smyslu či funkce náboženství v společnosti. Novější teorie (Norris a Inglehart, 2004) spojují úpadek náboženství s posilováním existenční bezpečnosti.

V případě postkomunistických zemí můžeme pozorovat několik faktorů, které podporují vysvětlení z pozice změny poptávky. Komunistické režimy se zaměřovaly na modernizaci, industrializaci a systematicky se snažily eliminovat náboženství a nahradit ho ateistickou ideologií a sekulárními rituály. Pro postkomunistické období je pak charakteristický pokles existenční bezpečnosti, zejména v zemích bývalého Sovětského svazu, které na rozdíl od středoevropských zemí nebyly schopny okamžitě implementovat systémy sociální podpory.

Alternativní pohled nabízí interpretace z pozice nabídky na náboženském trhu. Iannaccone (1991) navrhuje zaměřit se místo poptávky na strukturu náboženských trhů, tedy na konkurenci mezi náboženskými organizacemi. Sekularizace je v tomto pojetí výsledkem nedostatečné konkurence, která vede ke snížení kvality nabízených služeb. Kvalitou zde můžeme rozumět schopnost uspokojovat náboženské potřeby lidí. Nedostatek konkurence pak často vyplývá ze státní regulace náboženství. Na druhou stranu, zvýšení konkurence by mělo vést k náboženskému oživení (Finke a Iannaccone, 1993; Iannaccone et al., 1997).

Opět lze snadno nahlédnout relevanci této teorie pro postkomunistické země. Revoluce roku 1989 přinesla mimo jiného radikální liberalizaci náboženských trhů. Do zemí východní Evropy přicházeli misionáři ze Západu a místní církve a náboženské organizace se usilovaly dohnat ztráty z minulých let. Na druhou stranu však nelze opomenout fakt, že náboženství ztratilo významného konkurenta, kterým byl státem podporovaný ateismus (Froese, 2004).

Empirické práce dávají za pravdu jednomu i druhému modelu. Starší analýza (Gautier, 1997) s využitím dat z první vlny dotazníku o náboženství z průzkumu International Social Survey Program (ISSP) z roku 1991 ukazuje na rozdíly mezi východním Německem, Maďarskem a Polskem, a dochází k závěru, že komunistický útlak se více podepsal na protestantech než katolicích. Greeley (2003) využívá data i z další vlny ISSP z roku 1998 a rovněž pozoruje rozdíly ve vývoji postkomunistických zemí. Podle jeho závěrů vývoj neodpovídá predikcím sekularizačních teorií, a v oblasti náboženství nedochází k dohánění západních zemí.

Na druhou stranu Need a Evans (2001), kteří využívají odlišná data z devadesátých let, ukazují indicie podporující sekularizační hypotézu. V závěru však přiznávají, že nelze jednoznačně určit, zda pokles participace souvisí s modernizací nebo státním ateismem předchozího režimu. Norris a Inglehart (2004) analyzují data z World Value Survey, nacházejí podporu pro sekularizační hypotézu a zároveň odmítají, že by data podporovala vysvětlení z pozice strany nabídky.

Další empirický materiál je zpracovaný v případových studiích jednotlivých zemí. Již v roce 1994 analyzoval Greeley náboženské probuzení v Rusku a této zemi se dostalo pozornosti i v dalších studiích. V relativně nedávné době se zájem přesouvá i na jiné postkomunistické země. Froese (2001) interpretuje vývoj v Maďarsku v kontextu nabídkové teorie. Stejný přístup používají Froese a Pfaff (2001) při komparaci anomálních případů východního Německa a Polska. Na druhou stranu Bruce (2000) se pokouší aplikovat nabídkové vysvětlení na situaci v Pobaltí, avšak nenachází v datech podporu pro tento přístup. Froese (2004) navíc připomíná, že konec komunistických režimů sice znamenal deregulaci náboženských trhů, na druhou stranu z trhu zmizel významný konkurent církví, a to státem prosazovaný ateismus. V mnoha postkomunistických zemích byla navíc opět zavedena regulace náboženského trhu (viz též Sarkissian, 2009).

Empirické výzkumy tedy podávají smíšené výsledky. Nabídkovou interpretace však nelze považovat za zcela přesvědčivou, alespoň ne v zemích střední Evropy. Zběžný pohled na data v Tabulce 1 ukazuje, že mezi náboženskou participací a konkurencí na náboženském trhu není zjevná korelace. I když zde použitý Herfindahl-Hirschman Index (HHI) není nejvhodnějším ukazatelem konkurence na náboženském trhu (Voas et al., 2002), postačuje pro ilustraci nedostatečné explanační síly nabídkové teorie.⁴

Tabulka 1

Herfindahl-Hirschman Index náboženského trhu a podíl obyvatel, kteří navštěvují bohoslužby alespoň jednou týdně, resp. alespoň jednou ročně (podle ISSP 1991, 1998, 2008)

	HHI			% chodí týdně			% chodí ročně		
	1991	1998	2008	1991	1998	2008	1991	1998	2008
Východní Německo	782	598	372	3,59	6,71	1,91	18,29	40,89	15,08
Česká republika		1209	2205		7,43	5,12		40,79	20,7
Maďarsko	5146	2850	4230	12,25	15,02	6,97	37,04	40,04	23,78
Polsko	9220	8620	7434	58,09	39,3	48,2	88,55	92,11	80,5
Slovensko		4947	5126		29,75	31,6		59,27	59,27
Slovinsko	6867	5126	5494		13,14	15,57		41,32	62,94

Alternativní vysvětlení nabízí Minárik (2012a), který využívá model individuální alokace času. Tento model vytvořený Azzi a Ehrenbergem (1975) a vylepšený Sulliva-

4 Konstrukce HHI zde vychází z podílů náboženských denominací na celkovém počtu věřících v jednotlivých státech. Lidé bez příslušnosti k náboženské denominaci, případně ateisti, nejsou v indexu zahrnuti. To lze zdůvodnit dvojím způsobem: (1) Lidé bez příslušnosti k náboženské denominaci nejsou součástí trhu, o který tyto organizace soutěží. Trh samozřejmě může růst, pokud na něj tyto lidé vstoupí. (2) Lidé bez vyznání nelze považovat za homogenní skupinu – spíše můžeme každého považovat za příslušníka vlastního vyznání, které má vždy právé jednoho člena. Velké množství takových malých „skupin“ nebude mít významný vliv na hodnotu HHI. Proti tomu lze samozřejmě namítnout, že ani standardní náboženské organizace nejsou homogenní. HHI je proto pouze přiblížením situace v jednotlivých zemích, nikoli nutně nejvhodnější statistikou pro jejich analýzu.

nem (1985) popisuje rozhodování člověka o alokaci času mezi prací, volný čas a náboženskou participací v závislosti na věku a mzdové sazbě. Predikce modelu (který uvádí i Loužek, 2007) jsou relativně intuitivní: (1) náboženská participace (a spotřeba obecně) se zvyšuje s věkem, a (2) snižuje se s rostoucí mzdovou sazbou, která představuje náklady obětované příležitosti.

V postkomunistickém období se objevilo několik faktorů, které mohly mít přímý vliv na náboženskou participaci. Ve všech zemích se bezprostředně po pádu komunistických režimů projevila hospodářský propad, který významně snížil životní úroveň obyvatel. Zároveň došlo k poklesu reálných mezd a zejména k poklesu zaměstnanosti. Tyto dva faktory vstupují do rozhodování jednotlivce o náboženské participaci. V prvotním období tedy náboženská participace mohla růst i díky nižším nákladům obětované příležitosti. Následný hospodářský růst, růst zaměstnanosti a reálných mezd, by se naopak měl projevit poklesem účasti na náboženských aktivitách.

Empirické výsledky s použitím dat na individuální úrovni tuto citlivost lidí na změny v zaměstnanosti a mzdách podporují. Podle regresní analýzy, kterou uvádí Minárik (2012a) s použitím dat ze tří vln ISSP (1991, 1998, 2008), zaměstnání snižuje pravděpodobnost každotýdenní návštěvy bohoslužeb, i když na druhou stranu zvyšuje šanci, že člověk navštěvuje kostel alespoň jednou ročně. Pravděpodobnost každotýdenní náboženské participace snižuje též vyšší příjem, a to zejména v dominantně katolických zemích jako Polsko a Slovensko. Na druhou stranu Slovensko představuje anomálii, kde vyšší mzda zvyšuje šanci na častou návštěvu kostela. V zásadě však empirická analýza podporuje vysvětlení na základě modelu individuální alokace času.

Toto vysvětlení si samozřejmě nečiní nároky být jediným a exkluzivním vysvětlením. Spíš může být komplementem k ostatním. Vzhledem k tomu, že se zaměřuje pouze na stranu poptávky, nemůže být alternativou k teoriím na straně nabídky. Do jisté míry může být substitutem sekularizační hypotéze. Bylo by však obtížné (ne-li nemožné) určit, které faktory a do jaké míry jsou odpovědné za konkrétní změny na náboženském trhu. I model individuální alokace času je tedy pouze další možnou interpretací pozorovaných změn.

3.2 Náboženství a postkomunistická transformace

Druhý příklad je z kategorie zkoumání důsledků náboženství na společnost a ekonomiku. Základní otázkou je, zda náboženství ovlivňuje i ekonomiky postkomunistických zemí. Vzhledem k dlouhému období nucené sekularizace lze předpokládat, že jeho vliv bude relativně menší. Na druhou stranu data uváděná výše ukazují, že ani dlouholeté panování komunistických režimů nebylo schopno náboženství zcela vymýtit. Kultura se navíc ukazuje být velmi perzistentní, a to i v podmínkách politických a společenských změn (Inglehart a Baker, 2000).

Role náboženství v postkomunistické transformaci je doposud v literatuře ignorována. Průkopnický příspěvek nabízí Krasnozhon (2007), který zkoumá vliv náboženství na hrubý domácí produkt jednotlivých postkomunistických zemí. Analýza se zaměřuje na dominantní náboženství v jednotlivých zemích. Katolicismus vychází

jako nejpříznivější pro ekonomický blahobyt, dokonce lepší než protestantismus (srovnej Weberovu predikci). Relativně dobře si vedl též Islám, obecně pokládaný na náboženství ne příliš vhodné pro ekonomický růst, který dokonce dosahuje lepších výsledků než pravoslavné křesťanství.

Institucionální pohled na problematiku přináší Minárik (2012b), který se věnuje vlivu náboženství na transformaci pravidel, zejména vlastnických práv. Podobně jako v Krasnozhon dochází k závěru, že západní křesťanství produkuje lepší výsledky ve srovnání s ostatními náboženstvími, a to tím, že umožňuje aplikovat instituce příznivé pro fungování tržní ekonomiky. Nelze však jednoznačně odlišit vliv náboženství od jiných faktorů, zejména geografických a historických. Podobná myšlenka se objevuje i u Pejoviche (2003), který se však nezaměřuje přímo na náboženství, ale spíše na jiné historické souvislosti.

Třetí oblastí literatury, která patří do této kategorie, je zkoumání vlivu (post)komunizmu na ekonomické a sociální postoje lidí. Erazim Kohák (1992) popisuje několik základních charakterových vlastností, které představují optimální strategii pro přežití v socialistické společnosti. Zejména je to absence odlišnosti a vyhýbání se iniciativě a odpovědnosti. Dále se pak projevuje ztráta rozlišování mezi iluzí a realitou, a nakonec i ztráta víry v jakékoli ideály. Všechny tyto charakteristiky jsou opakem toho, co vede k úspěchu jednotlivce v tržní společnosti.

Empirické výzkumy podávají smíšené výsledky o ekonomicky relevantních postojích lidí v postkomunistických společnostech. Schwartz et al. (2000) potvrzují, že postoje lidí se v komunistických zemích přizpůsobily, jak popsal Kohák. Rozdíly mezi postkomunistickými zeměmi a Západem navíc přetrvávají, a to i u studentů, kteří prožili větší část života po roce 1989. Další studie zaměřené na Německo přinášejí protichůdné závěry. Alesina a Fuchs-Schundeln (2007) míní, že navzdory sjednocení Německa bude konvergence postojů východních a západních Němců trvat nejméně dalších 20 až 40 let. Van Hoorn a Maseland (2010) však na rozdíl od předchozí literatury považují postoje východních Němců za vhodné pro zavádění tržní ekonomiky.

Konkrétně na vliv náboženství se zaměřuje Minárik (2014). S použitím metodologie převzaté od Guisa et al. (2003) zkoumá vliv náboženské příslušnosti a individuální religiozity na ekonomické postoje relevantní pro transformační hospodářskou politiku. Výsledky jsou smíšené, což není u tohoto typu výzkumu neobvyklé, nicméně podporují tezi, že západní křesťanství, tj. katolicismus a protestantismus, vytváří vhodnější podmínky pro zavedení tržního hospodářství. Nicméně některé elementy, například podpora soukromého vlastnictví, jsou společné všem velkým náboženstvím v postkomunistických zemích.

4. Závěr

Cílem tohoto příspěvku je zmapovat ekonomii náboženství a specificky poukázat na možnosti aplikace v českém a středoevropském prostoru. Mnohé inspirace poskytuje zahraniční výzkum, na který je zde odkazováno. Pole působnosti je pro ekonomy opravdu široké, od konkrétních projevů v náboženském chování přes analýzu nábožen-

ského trhu až po zkoumání dopadů náboženství na celkovou společenskou a ekonomickou situaci.

Předložené příklady analýzy z postkomunistického prostoru jsou pouze ilustracemi. Analýza náboženské participace ukazuje možnost využití ekonomického modelu, který byl původně konstruován se zcela jiným záměrem, k vysvětlení náboženského chování, a to i v specifických okolnostech postkomunistické transformace. Podobně analýza vlivu náboženství na postkomunistickou transformaci poukazuje na fakt, že náboženství je významným faktorem v institucionální změně a nemělo by být v analýze opomenuto.

Uvedené příklady v žádném případě téma ani zdaleka nevyčerpávají. V současné situaci například v Česku citelně chybí podrobnější analýza majetkových vztahů mezi církvemi a státem, která mohla mít nejen teoretický ale i hospodářsko-politický význam. Další výzkum se může zaměřit na efektivnost církevní správy majetku, případně na dopady státního financování církví. Nabízí se též srovnání efektivnosti poskytování různých sociálních, vzdělávacích či jiných služeb ze strany státu a náboženských organizací.

Specifická zkušenost komunistické diktatury přímo vybízí ke zkoumání „černého náboženského trhu“, který má proti svobodným trhům jisté odlišnosti. Podobně by nemusela zůstat mimo pozornosti ekonomů ani často zmiňovaná specifická náboženská struktura české společnosti s velkou mírou sekularizace a agnosticizmu, nebo opačně specifická situace v Polsku.

Kromě aktuálních a „sociologických“ témat může ekonomická analýza přispět i ke zkoumání české historie. Významnou náboženskou i ekonomickou dimenzi mělo například husitství. Podobná témata lze najít i v okolních zemích. Nejde však jen o ekonomickou historii nebo zkoumání dějin ekonomického myšlení. Oba tyto obory mají v Česku svou tradici. Spíš jde o uplatnění ekonomické analýzy v oblastech zdánlivě neekonomických.

Ekonomie náboženství ukazuje, že metodu ekonomie lze uplatnit opravdu v nejrůznějších oblastech lidského chování. Stěží si možno představit téma, které by se na první pohled zdálo méně ekonomické. Právě proto může ekonomie náboženství sloužit jako zdroj inspirace pro rozšiřování hranic ekonomického zkoumání, a to i pro české a stře-

Literatura

- ALESINA, A.; FUCHS-SCHUNDELN, N. 2007. Good-bye Lenin (or not?): The Effect of Communism on People's Preferences. *American Economic Review*. 2007, Vol. 97, No. 4, pp. 1507–1528.
- ALLEN, D. W. 1995. Order in the Church: A Property Rights Approach. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 1995, Vol. 27, No. 1, pp. 97–117.
- ANDERSON, G. M. 1988. Mr. Smith and the Preachers: The Economics of Religion in the Wealth of Nations. *Journal of Political Economy*. 1988, Vol. 96, No. 5, pp. 1066–1088.
- ARRUÑADA, B. 2010. Protestants and Catholics: Similar Work Ethic, Different Social Ethic. *The Economic Journal*. 2010, Vol. 120, No. 547, pp. 890–918.
- AULT, R. W.; EKELUND, JR., R. B.; TOLLISON, R. D. 1987. The Pope and the Price of Meat: A Public Choice Perspective. *Kyklos*. 1987, Vol. 40, No. 3, pp. 399–413.

- AZZI, C.; EHRENBERG, R. 1975. Household Allocation of Time and Church Attendance. *Journal of Political Economy*. 1975, Vol. 83, No. 1, pp. 27–56.
- BARRO, R. J.; MCCLEARY, R. M. 2003. Religion and Economic Growth Across Countries. *American Sociological Review*. 2003, Vol. 68, No. 5, pp. 760–781.
- BARRO, R. J.; MCCLEARY, R. M. 2005. Which Countries Have State Religions? *Quarterly Journal of Economics*. 2005, Vol. 120, No. 4, pp. 1331–1370.
- BARRO, R. J.; MCCLEARY, R. M. 2011. Saints Marching In, 1590–2009. [NBER Working Paper 16769] NBER, 2011.
- BARROS, P. P.; GAROUPA, N. 2002. An Economic Theory of Church Strictness. *The Economic Journal*. 2002, Vol. 112, No. 481, pp. 559–576.
- BECKER, S. O.; WOESSMANN, L. 2009. Was Weber Wrong? A Human Capital Theory of Protestant Economic History. *Quarterly Journal of Economics*. 2009, Vol. 124, No. 2, pp. 531–596.
- BERGER, P. L. 1999. *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Ethics and Public Policy Center, 1999.
- BERGGREN, N.; BJORNSKOV, C. 2013. Does Religiosity Promote Property Rights and the Rule of Law? *Journal of Institutional Economics*. 2013, Vol. 9, No. 2, pp. 161–185.
- BEUGELSDIJK, S.; MASELAND, R. 2011. *Culture in Economics: History, Methodological Reflections and Contemporary Applications*. Cambridge University Press, 2011.
- BLUM, U.; DUDLEY, L. 2001. Religion and Economic Growth: Was Weber Right? *Journal of Evolutionary Economics*. 2001, Vol. 11, No. 2, pp. 207–230.
- BOETTKE, P. J.; COYNE, C. J.; LEESON, P. T. 2008. Institutional Stickiness and the New Development Economics. *American Journal of Economics and Sociology*. 2008, Vol. 67, No. 2, pp. 331–358.
- BRUCE, S. 2000. The Supply-Side Model of Religion: The Nordic and Baltic States. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 2000, Vol. 39, No. 1, pp. 32–46.
- BRUCE, S. 2002. *God Is Dead: Secularization in the West. Religion in the Modern World*. Blackwell, 2002.
- BRUCE, S. 2011. *Secularization: In Defence of an Unfashionable Theory*. Oxford University Press, 2011.
- CASANOVA, J. 1994. *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press, 1994.
- CASSONE, A.; MARCHESE, C. 1999. The Economics of Religious Indulgences. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 1999, Vol. 155, No. 3, pp. 429–442.
- DURLAUF, S. N.; KOURTELLOS, A.; TAN, C. M. 2012. Is God in the Details? A Reexamination of the Role of Religion in Economic Growth. *Journal of Applied Econometrics*. 2012, Vol. 27, No. 7, pp. 1059–1075.
- EKELUND, R. B.; HEBERT, R. F.; TOLLISON, R. D. 2002. An Economic Analysis of the Protestant Reformation. *Journal of Political Economy*. 2002, Vol. 110, No. 3, pp. 646–671.
- EKELUND, R. B.; HEBERT, R. F.; TOLLISON, R. D. 2006. *The Marketplace of Christianity*. MIT Press, 2006.
- EKELUND, R. B.; HEBERT, R. F.; TOLLISON, R. D.; ANDERSON, G. M.; DAVIDSON, A. B. 1996. *Sacred Trust: The Medieval Church as an Economic Firm*. Oxford University Press, 1996.
- EKELUND, R. B.; TOLLISON, R. D. 2011. *Economic Origins of Roman Christianity*. Chicago University Press, 2011.
- ELLISON, C. G. 1995. Rational Choice Explanations of Individual Religious Behavior: Notes on the Problem of Social Embeddedness. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1995, Vol. 34, No. 1, pp. 89–97.
- EVAN, T. 2001. Ekonomické myšlení Jana Kalvína o lichvě a úroku. *Politická ekonomie*. 2001, Vol. 49, No. 6, s. 853–868.
- FERRERO, M. 2002. Competition for Sainthood and the Millennial Church. *Kyklos*. 2002, Vol. 55, No. 3, pp. 335–360.
- FERRERO, M. 2006. Martyrdom Contracts. *Journal of Conflict Resolution*. 2006, Vol. 50, No. 6, pp. 855–877.

- FERRERO, M. 2008. The Triumph of Christianity in the Roman Empire: An Economic Interpretation. *European Journal of Political Economy*. 2008, Vol. 24, No. 1, pp. 73–87.
- FERRERO, M. 2010. The Cult of Martyrs. [POLIS Working Paper] Department of Public Policy and Public Choice – POLIS, 2010.
- FERRERO, M. 2011. Economics of Religion (syllabus) [online]. University of Western Ontario, Department of Economics, Winter 2011 [cit. 2011-03-08]. Dostupné na http://economics.uwo.ca/undergraduate/2011_Winter/3390G_001Jan11.pdf.
- FERRERO, M.; WINTROBE, R. 2009. *The Political Economy of Theocracy*. Palgrave Macmillan, 2009.
- FINKE, R.; IANNACONE, L. R. 1993. Supply-side Explanations for Religious Change. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1993, Vol. 527, No. 1, pp. 27–39.
- FROESE, P. 2001. Hungary for Religion: A Supply-side Interpretation of the Hungarian Religious Revival. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 2001, Vol. 40, No. 2, pp. 251–268.
- FROESE, P. 2004. After Atheism: An Analysis of Religious Monopolies in the Post-Communist World. *Sociology of Religion*. 2004, Vol. 65, No. 1, pp. 57–75.
- FROESE, P. 2008. *The Plot to Kill God: Findings from the Soviet Experiment in Secularization*. University of California Press, 2008.
- FROESE, P.; S. PFAFF, S. 2001. Replete and Desolate Markets: Poland, East Germany, and the New Religious Paradigm. *Social Forces*. 2001, Vol. 80, No. 2, pp. 481–507.
- FROESE, P.; S. PFAFF, S. 2005. Explaining a Religious Anomaly: A Historical Analysis of Secularization in Eastern Germany. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 2005, Vol. 44, No. 4, pp. 397–422.
- GAUTIER, M. L. 1997. Church Attendance and Religious Belief in Postcommunist Societies. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1997, Vol. 36, No. 2, pp. 289–296.
- GIORGI, L.; MARSH, C. 1990. The Protestant Work Ethic as a Cultural Phenomenon. *European Journal of Social Psychology*. 1990, Vol. 20, No. 6, pp. 499–517.
- GREELEY, A. M. 1994. A Religious Revival in Russia? *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1994, Vol. 33, No. 3, pp. 253–272.
- GREELEY, A. M. 2002. Religious Revivals in Eastern Europe. *Society*. 2002, Vol. 39, No. 2, pp. 76–77.
- GREELEY, A. M. 2003. *Religion in Europe at the End of the Second Millennium: A Sociological Profile*. Transaction Publishers, 2003.
- GUIO, L.; SAPIENZA, P.; ZINGALES, L. 2003. People's Opium? Religion and Economic Attitudes. *Journal of Monetary Economics*. 2003, Vol. 50, No. 1, pp. 225–282.
- GUIO, L.; SAPIENZA, P.; ZINGALES, L. 2006. Does Culture Affect Economic Outcomes? *Journal of Economic Perspectives*. 2006, Vol. 20, No. 2, pp. 23–48.
- HULL, B. B.; BOLD, F. 1989. Towards an Economic Theory of the Church. *International Journal of Social Economics*. 1989, Vol. 16, No. 7, pp. 5–15.
- CHAVES, M.; MONTGOMERY, J. D. 1996. Rationality and the Framing of Religious Choices. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1996, Vol. 35, No. 2, pp. 128–144.
- IANNACONE, L. R. 1990. Religious Practice: A Human Capital Approach. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1990, Vol. 29, No. 3, pp. 297–314.
- IANNACONE, L. R. 1991. The Consequences of Religious Market Structure. *Rationality and Society*. 1991, Vol. 3, No. 2, pp. 156–177.
- IANNACONE, L. R. 1992. Sacrifice and Stigma: Reducing Free-riding in Cults, Communes, and Other Collectives. *Journal of Political Economy*. 1992, Vol. 100, No. 2, pp. 271–291.
- IANNACONE, L. R. 1994. Why Strict Churches are Strong. *American Journal of Sociology*. 1994, Vol. 99, No. 5, pp. 1180–1211.
- IANNACONE, L. R. 1995. Voodoo Economics? Reviewing the Rational Choice Approach to Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1995, Vol. 34, No. 1, pp. 76–88.
- IANNACONE, L. R. 1998. Introduction to the Economics of Religion. *Journal of Economic Literature*. 1998, Vol. 36, No. 3, pp. 1465–1495.

- IANNACCONI, L. R. 2006. The Market for Martyrs. *Interdisciplinary Journal of Research on Religion*. 2006, Vol. 2, pp. 1–29.
- IANNACCONI, L. R.; BERMAN, E. 2006. Religious Extremism: The Good, the Bad, and the Deadly. *Public Choice*. 2006, Vol. 128, No. 1–2, pp. 109–129.
- IANNACCONI, L. R.; FINKE, R.; STARK, R. 1997. Deregulating Religion: The Economics of Church and State. *Economic Inquiry*. 1997, Vol. 35, No. 2, pp. 350–364.
- INAUEN, E.; ROST, K.; OSTERLOH, M.; FREY, B. 2010. Back to the Future: A Monastic Perspective on Corporate Governance. *Management Review*. 2010, Vol. 21, No. 1, pp. 38–59.
- INGLEHART, R.; BAKER, W. E. 2000. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*. 2000, vol. 65, No. 1, pp. 19–51.
- KLICK, J. 2006. Salvation as a Selective Incentive. *International Review of Law and Economics*. 2006, Vol. 26, No. 1, pp. 15–32.
- KOHÁK, E. 1992. Ashes, Ashes... Central Europe After Forty Years. *Daedalus*. 1992, Vol. 12, No. 2, pp. 197–215.
- KRASNOZHON, L. A. 2007. Religion and Economic Development in the Post-Socialist Countries. [Working Paper].
- LICHT, A. N.; GOLDSCHMIDT, C.; SCHWARTZ, S. H. 2007. Culture Rules: The Foundations of the Rule of Law and Other Norms of Governance. *Journal of Comparative Economics*. 2007, Vol. 35, No. 4, pp. 659–688.
- LOUŽEK, M. 2007. Ekonomie náboženství – je hypotéza sekularizace opodstatněná? *Politická ekonomie*. 2007, Vol. 55, No. 5, s. 659–680.
- LOUŽEK, M. 2010. Protestantská etika a duch kapitalismu. *Politická ekonomie*. 2010, Vol. 58, No. 5, s. 689–704.
- MARTIN, D. 1980. *General Theory of Secularisation*. Blackwell, 1980.
- MARTIN, D. 2005. *On Secularization: Towards a Revised General Theory*. Ashgate, 2005.
- MCCLEARY, R. M. 2011. *The Oxford Handbook of the Economics of Religion*. Oxford University Press, 2011.
- MINÁRIK, P. 2012a. Unemployment, Wages and Religious Revivals in Post-Communist Countries. [Working Paper].
- MINÁRIK, P. 2012b. Religion and Success of Post-Communist Transition. [Working Paper].
- MINÁRIK, P. 2014. Religion and Economic Attitudes in Post-Communist Transition. *Post-Communist Economies*, v tisku.
- NEED, A.; EVANS, G. 2001. Analysing Patterns of Religious Participation in Post-Communist Eastern Europe. *British Journal of Sociology*. 2001, Vol. 52, No. 2, pp. 229–248.
- NOLAND, M. 2005. Religion and Economic Performance. *World Development*. 2005, Vol. 33, No. 8, pp. 1215–1232.
- NORRIS, P.; INGLEHART, R. 2004. *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge Studies in Social Theory, Religion, and Politics. Cambridge University Press, 2004.
- PEJOVICH, S. 2003. Understanding the Transaction Costs of Transition: It's the Culture, Stupid. *Review of Austrian Economics*. 2003, Vol. 16, No. 4, pp. 347–361.
- SALA-I-MARTIN, X.; DOPPELHOFFER, G.; MILLER, R. I. 2004. Determinants of Long-Term Growth: A Bayesian Averaging of Classical Estimates (BACE) Approach. *American Economic Review*. 2004, Vol. 94, No. 4, pp. 813–835.
- SAMUELSSON, K. 1993. *Religion and Economic Action: The Protestant Ethic, the Rise of Capitalism, and the Abuses of Scholarship*. University of Toronto Press, 1993.
- SARKISSIAN, A. 2009. Religious Reestablishment in Post-Communist Polities. *Journal of Church and State*. 2009, Vol. 51, No. 3, pp. 472–501.
- SEDLÁČEK, T. 2001. Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského. *Politická ekonomie*. 2001, Vol. 49, No. 3, s. 437–448.
- SCHWARTZ, S. H.; BARDI, A.; BIANCHI, G. 2000. Value Adaptation to the Imposition and Collapse of Communist Regimes in East-Central Europe. In RENSHON, S. A.; DUCKITT, J. (ed.). *Political Psychology: Cultural and Crosscultural Foundations*. Macmillan Press, 2000, pp. 217–237.

- STARK, R. 1999. Secularization, R.I.P. *Sociology of Religion*. 1999, Vol. 60, No. 3, pp. 249–273.
- STARK, R.; BAINBRIDGE, W. S. 1987. *A Theory of Religion*. New York: Peter Lang, 1987.
- STULZ, R. M.; WILLIAMSON, R. 2003. Culture, Openness, and Finance. *Journal of Financial Economics*. 2003, Vol. 70, No. 3, pp. 313–349.
- SULLIVAN, D. H. 1985. Simultaneous Determination of Church Contributions and Church Attendance. *Economic Inquiry*. 1985, Vol. 23, No. 2, pp. 309–320.
- TABELLINI, G. 2010. Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe. *Journal of the European Economic Association*. 2010, Vol. 8, No. 4, pp. 677–716.
- TAWNEY, R. H. 1938. *Religion and the Rise of Capitalism*. Penguin Books, 1938.
- VAN HOORN, A.; MASELAND, R. 2010. Cultural Differences between East and West Germany after 1991: Communist Values versus Economic Performance? *Journal of Economic Behavior & Organization*. 2010, Vol. 76, No. 3, pp. 791–804.
- VOAS, D.; CROCKETT, A.; OLSON, D. V. A. 2002. Religious Pluralism and Participation: Why Previous Research is Wrong. *American Sociological Review*. 2002, Vol. 67, No. 2, pp. 212–230.
- WEBER, M. 1998 [1905]. Protestantská etika a duch kapitalismu. In WEBER, M. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh, 1998, s. 185–245.
- WILLIAMSON, C.; MATHERS, R. 2011. Economic Freedom, Culture, and Growth. *Public Choice*. 2011, Vol. 148, No. 3, pp. 313–335.

ECONOMICS OF RELIGION AND ITS RELEVANCE FOR ECONOMISTS IN CENTRAL EUROPE

Pavol Minarik, J. E. Purkyne University, Moskevská 54, CZ – 400 96 Ústí nad Labem,
(pavol.minarik@ujep.cz)

Abstract

This paper introduces possibilities for applying the economics of religion in Central European context. It reviews economic literature on religion, both the modern tradition of economic analysis of religious behavior and the Weberian tradition of analyzing consequences of religion for economy. Two local applications are used for illustration. The first one is an analysis of religious participation in post-communist countries; the second one is an examination of the role of religion in the post-communist transition. Changes in religious participation can be interpreted, among other models, using a model of individual time allocation. This model provides a good explanation for the post-communist period. The examination of the role of religion in the post-communist transition indicates that Western Christianity provides better conditions for introducing free market institutions as compared to Orthodox Christianity and Islam. Suggestions for further research are provided in the conclusion.

Keywords

Economics of religion, economic transition, Central and Eastern Europe, Weber's hypothesis, religious participation, institutions

JEL Classification

Z12, P37